

MÕISTA INIMEST JA TEMA USKU: MÕISTA AJALUGU

Tzvetan Todorov, *Ameerika vallutamine: Teise probleem.* Prantsuse keelest tõlkinud Mirjam Lepikult (Tallinn: Varrak, 2001), 342 lk

Kirjastus Varrak on läinud aasta lõpul maineka sarja "Ajalugu. Sotsiaalteadused" kaheksanda raamatu näol rõõmustanud ajaloolasi ja ajaloo huvilisi hinnalise pärliga. Seeria varasemate autorite - 20. sajandi ühiskonnateaduste klassikute Georges Duby, Carlo Ginzburgi, Juri Lotmani, Claude Lévi-Straussi, Georges Dumézili jt tuntud nimedega ühte ritta on nüüd astunud oodatult ka Tzvetan Todorov. Vast laiemalt on tuntud selle Bulgaaria päritoluga prantsuse filosoofi ja semiootiku kirjan-dusteaduslikud tööd, kuid samavõrd on ta ka ajaloolane. Prantsuse ajaloo filosoofia on üldse maailma üks juhtivamaid ja rikkamaid uudsete ideede ja lähenemisnurkade poolest. Kõnesolev raamat "Ameerika vallutamine", mis on ilmunud Prantsuse Vabariigi Suursaatkonna ja Prantsuse Kultuurikeskuse toetusel, on üks neist teos-test, kus rakendatav semiootiline analüüsikeel on paljutöotavaks meetodiks, mis võimaldab ajaloo käigus toimunut uut moodi käsitleda.

Raamatu lõppu lisatud Marek Tamme pikem intervjuu autoriga "Tähendus, tõde ja dialoog" sisaldab autoripoolset kommentaari, kus õpetlane ise ütleb (lk 335-336):

"Ameerika vallutamine" kuulub minu silmis "näitliku jutustuse" žanrisse. Näitlik jutustus tähendab mingi minevikuloo rekonstrueerimist, millele järgneb küsimus jutustuse moraalist, õppetun-nist, mida tal on anda tänapäevale. See žanr on

jäänud tänapäeval unarusse, kuid ta oli väga levinud antiikajal; *historia est magistra vitae*, nagu ütles Cicero. /.../. Ma püüdsin teha sellest, eeskätt Mehhiko avastamise ja vallutamise juhtumist, näitliku jutustuse, et selle valgel mõtiskleda üldse seda tüüpi kultuuride kohtumise üle.

Uusaeg algas ühe levinuma nüüdisaegse ajalookäsituse järgi Suurte Maadeavastustega, mille haripunktiks olid Kolumbuse retked ja hispaanlaste vallutused – Mehhiko asteekide riigi alistamine Hernán Cortési ning Peruu inkade impeeriumi hävitamine Francisco Pizarro poolt. Harjumuspäraselt oleme vaadelnud Ameerika vallutamise seotud sündmusi, mis kirjalike allikate vahendusel on meile üpris hästi tuntud, esmajoones ikka eurooplase – avastaja, vallutaja ja ristiusutooja positsioonilt, unustades paraku ära teise – avastatu, alistatu, (sageli vägivaldselt) ristiusustatu poole. Ent etnopsühholoogia sõlmprobleeme on ometi *meie* ja *nende*, *minu* ja *teise* vahekord, nii ka antud juhul. Ja suhtumine *teisesse*, eriti naabrisesse on reeglina alati alavõi naeruvääristav, saades nõnda etniliste, religioosete, poliitiliste konfliktide ajendiks või koguni põhjuseks. Teame ju raamatus vaadeldavate sündmuste nõ objektiivseid poliitilisi, majanduslikke ja religioos- seid põhjuseid: üleeuroopaline väärismetallidepuudus, riikide poliitiline rivaalitsemine ja Hispaania kunin- gavõimu hegemooniataotlused, rikkust ja sõjalist tegut- semist janunev väikeaadlike ja seikluseotsijate ülemäärane hulk, katoliku kiriku soov leida uusi mis- joneerimispiirkondi ja seega sissetulekuallikaid – loetletud on vaid mõned olulisemad. See on Todorovi jutustuse kontekst. Tegelik jutt käib hoopis inim- suhetest, mõistmisest ja mittemõistmisest – kommu- nikatsioonist.

Raamat koosneb neljast üksteisest välja kasvavast peatükist. Esimene osa räägibki Ameerika avastamisest Kolumbuse¹ poolt, sellest, kuidas *mina* avastab *teise*. Kolumbusele on kuld kuningliku finantseerija poolt ette antud eesmärk. Ise igatseb ta avastada ja samas teha seda Jumala ülistuseks. Ta otsib ja leiab selle, mida *usub* leidvat. Kolumbus näeb asju nii, nagu talle sobib. Uue maailma nähtusi kirjeldab ta nagu asju. Ka põliselanikud on tema jaoks asjad. Ta ei teegi erilisi püüdeid nendega sisulisse kontakti astuda. Kui neil ei ole mõistetavat keelt, siis pole neil ka seadust, religiooni, kultuuri – järelikult nad polegi inimesed, keda oleks tarvis mõista. Miks ta peakski püüdma mõista näiteks indiaanlast, kes võtab hispaanlasele kuuluvaid esemeid? See on varas, keda tuleb nuhelda nii, nagu vargale kohane – nina ja kõrvade äralõikamise teel (lk 54). Olukord võibolla muutuks, kui indiaanlased võtaksid alandlikult vastu ristiusu ja saaksid seeläbi “päriselt” inimesteks. Ja kes pole veel kristlased, saavad olla vaid orjad (lk 62). Nii teebki Kolumbus Hispaania majasteetidele praktilisi ettepanekuid indiaanlaste orjatööjõu laialdaseks kasutamiseks. Kolumbus avastab *teise* ja keeldub seda tunnistamast.

Teine peatükk uurib, kuidas sai võimalikuks see, et Hernán Cortés² vallutas mõnesaja mehega asteekide hii-gelriigi. Loomulikult teame, et ta mängis osavalt sisevastuoludel, et vihatud asteekide poolt alistatud hõimud kasutasid rõõmuga võimalust hispaanlastest “vabastajatega” koostöö tegemiseks, et Cortés kogus usinalt infot, püüdes kohalikke olusid oma armukese La Malinche ehk kurikuulsa Malinalli kui tõlgi abiga kõigiti tundma õppida, et hispaanlastel oli üleolek relvastu-

¹ Christóbal Colón, *Vida el Almirante don Christóbal Colón* (México: Fondo del Cultura Economica, 1947).

² Hernán Cortés, *Cartas y Documentos* (México: Porrúa, 1963).

ses (hobused, soomusrüüd, tulirelvad). Veelgi enam – Cortés tabas varsti ära selle, et teda peetakse müütiliseks tagasitulnud jumalaks Quetzalcoatliks ja õppis ka seda ära kasutama. Ent me saame teada ka midagi muud. Cortés elas paindliku suhtlejana sisse asteegi riigi juhtkonna mõttemaailma, hakates mehhiklasele arusaadavalt käituma ehk piltlikult öeldes rääkima nende endi keeles, samal ajal kui vastaspool ja eriti keiser Moctezuma seda ei suutnud. Moctezuma elas oma religiooni rituaalses maailmas, olles võimetu väljastama adekvaatseid sõnumeid (lk 112). Hispaanlased saavutasid kohe ülekaalu, kuna suhtlesid paindlikumalt: Todorovi sõnutsi kasutasid põliselanikud kommunikatsioonitüüpi *inimene – maailm*, hispaanlased seevastu *inimene – inimene* (lk 90). Moctezumal oli hirm uue info ees, mis ähvardas purustada tema harjumuspärast maailmapilti; ta nõudis uudiseid, kuid karistas halva sõnumi toojaid. Asteekide jumalad nõudsid pidevaid veriseid inimohvreid, mille lakkades ähvardas nende maailma häving. Selleni nende tsüklilisest ajakäsitusest tulenev fatalism neid ka lõppeks viis. Ent hispaanlased surusid peale ka oma totaalse, reegleid mitte arvestava sõjapidamisviisi, mis oli asteekide jaoks ennekuulmatu. Cortés rakendas oskuslikult hirmu ja armu, indiaanlastest mässajaid julmalt hukates, samas aga oma poolehoidjate eest isalikult hoolt kandes. Niisiis – hispaanlased olid tegutsejad, asteegid reageerijad (lk 141) ehk – raamatu autori sõnutsi - Cortés leiutas uusaegse semiootilise sõja (lk 335)!

Kolmas peatükk teadvustab hirmuäratavaid arve. *Conquista* käigus hävitati suure tõenäosusega 90% põlisrahvastikust ehk ca 70 miljonit inimest. Tegemist oli seega tõenäoliselt ühe suurima genotsiidiga inimkonna ajaloos. Väikseim osa tapeti otseselt, rohkem suri halva kohtlemise ja enamus sissetoodud haiguste kätte. Kroo-

nik Motolinía³ nimetab indiaanlaste hukkamise põhjuseks olnud asjaolusid lausa “kümneks Mehhiko nuhtluseks” (lk 169 jj). Loomulikult kerkis eriti vaimulike seas esile ka humaniste, kes juhtisid riigivõimu tähelepanu indiaanlaste kohutavatele kannatustele ja püüdsid nende heaks midagi ära teha. Paavst Paulus III deklareeris 1535. a bullas juba, et indiaanlased on “tõelised inimesed”. Bartolomé de Las Casas⁴ koputas oma kirjutistega valjuhäälselt ja korduvalt kristlaste südametunnistusele. Tõesti – asteegid tõid küll kohutavaid inimohvraid ja harrastasid rituaalset kannibalismi, aga seda juuriti välja “paganate” elusalt põletamisega! Järeltulevate põlvede kogu lugupidamise juures selle humanisti vastu saab Todorovi analüüsi käigus siiski selgeks, et Las Casas armastab indiaanlasi ennekõike seetõttu, et “ta on kristlane ja tema armastus illustreerib tema usku” (lk 206), kes aga vaatleb neid ainult kristlase vaatekohast ja seega neid ikkagi ei mõista. Veelgi enam – ta soovib indiaanlasi ristiusku pöörates nende *heatahtlikku* alistamist, ja *koloniseerimist*. Esmaste avastajate ja valutajate orjandusliku ideoloogia asemele astub nüüd religioosselt põhjendatud uusaegne kolonialistlik ideoloogia.

Neljandas peatükis keskendub Todorov inimestele, kes püüdsid ühel või teisel põhjusel, kombel ja tasemel indiaanlasi tundma õppida. Oli neid, kes püüdsid indiaanlasi siiralt lausa sõjaväestatud asulates kristlasteks ümber kasvatada, nagu näiteks Vasco de Quiroga⁵. Oli üksikuid hättasattunuid nagu Gonzalo Guerrero, kes nii

³ T. Motolinía, *Historia de los Indios de Nueva España* (México: Porrúa, 1969).

⁴ Bartolomé de las Casas, *Apología* (Madrid: Nacional, 1975); Bartolomé de las Casas, *Historia de las Indias*, 3 tomos (México: Fondo de Cultura Económica, 1951).

⁵ Vasco de Quiroga, *Documentos* (México: Polis, 1939).

põhjalikult indianiseerusid, et koguni relv käes kuni lõpuni hispaanlaste vastu võitlesid. Cabeza de Vaca taolised maadeuurijad, sattunud aastateks "metslaste" sekka, kohandusid oludega, kuid säilitasid oma identiteedi. Ja piiskop Diego de Landa⁶, olles põletanud inkvisiitorina Yucatanil maiade raamatuvaramu, kehas tus hiljem Hispaanias õpetlaseks, tänu kellele on olemas ainuke tolleaegne autentne teabeallikas maiade kultuurist. Õpetlik on süveneda kroonikakirjutajate Duráni ja Sahagúni loomeprotsessi meetodeisse ja eesmärkidesse. Dominiiklane Durán⁷, püüdes paganlust välja juurida, pidas vajalikuks enne seda mehhiklaste väärusundit põhjalikult tundma õppida, et sellega oleks kergem võidelda. Nii kirjeldabki ta mehhiklaste uskumusi põhjalikult kõigis eluvaldkondades, leides sünkretismi vaenlasena usundit sealgi, kus seda vaevalt leidub. Kroonika on vormilt autori jutustus, kus tuuakse ära vaid informandi tsitaate ning mis sisaldab rohkeid kristlikus vaimus kommentaare. Frantsisklasest munk Sahagún⁸ õppis samuti ära náhuatli keele, töötas valitud informantidega lausa tänapäevaselt koostatud etnograafilise küsimustiku alusel, kuid kirjutas teksti üles algkeeles, lisas hispaaniakeelse tõlke ja ka oma illustratsioonid. Kommentaaridest ei suuda hoiduda temagi. Sahagún püüab nähtusi ka mõistuspäraselt seletada, näiteks indiaanlaste pahed olevat tingitud liigsoojast kliimast. Mõlemad kroonikad, mis leiti ja avaldati esmakordselt alles 19. sajandil, on erinevustest hoolimata amerikanis-

⁶ Diego de Landa, *Relación de las cosas de Yucatán* (México: Porrúa, 1959).

⁷ Diego Durán, *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de la Tierra Firme*, 2 tomos (México: Porrúa, 1967).

⁸ Bernardino de Sahagún, *Historia general de las cosas de Nueva España*, 4 tomos (México: Porrúa, 1956).

tidele hindamatuks teabevaramuks. Eriti mõned intiimellu puutuvad kirjeldused Sahagúnilt on pälvinud koguni 19. sajandi esmaväljaandjate viktoriaanlikke kärpeid; tänu temale on säilinud ka mitmeid indiaanlaste fantastilisi mõtteavaldusi, mille näitena Todorov toob ära veemao lõbupakkuva kirjelduse (lk 287).

Epiloogis tõdeb autor, et Lääne tsivilisatsioon võitis tänu üleolekule inimkommunikatsioonis. Ta arvab ka, et teise avastamise see periood, mil eurooplased on "ilmutanud tähelepanuväärset paindlikkust ja improvisatsioonivõimet, mis aitab neil oma eluviisi kõikjal teistele peale suruda", on läbi saamas, sest "Lääne kultuuri esindajad ei usu enam nii naiivselt oma üleolekusse ja seetõttu jääb assimileerimine soiku, ehkki kolmanda maailma maad, nii uued kui ka vanad, tahavad jätkuvalt elada eurooplaste moodi" (lk 301). Samas on ühekülgne piirduda kurjade vallutajate hukkamõistmise ja õnnetute indiaanlaste haletsemisega või ka vastupidi. Tõde on palju keerulisem. Eriti kehtib see ajaloolise, sealhulgas kirikuloolise tõe kohta.

Raamat sisaldab rohkesti illustratsioone, neist enamus kroonikatest. Kasutamist hõlbustavad bibliograafilised märkused, kasutatud kirjanduse loend ja nimeregister.

Loomulikult aitab Todorovi ajaloovisioon möödaniku uurimisel piiluda uudsete lahendusvõimaluste poole, mis muidu jääksid klassikaliseimate käsitluste silmaklappide varju. Ent loodetavasti õpetab mehhiklaste ja hispaanlaste, eurooplaste ja põliselanike, varauusaja kristlaste ja mehhiklastest inimohverdajate kohtumise lugu meid endigi üle veidi järele mõtlema.

Tarmo Kulmar